

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA TÜRK ROMANINDA KADIN
ÖĞRETMEN KİMLİĞİ: TANZİMAT VE CUMHURİYET DÖNEMİ
ROMANLARINA KARŞILAŞTIRMALI BİR YAKLAŞIM**

**THE WOMAN TEACHER IDENTITY IN TURKISH NOVEL IN TERMS OF THE
SOCIETY GENDER: A COMPRASION APPROACH TO THE NOVELS OF
TANZİMAT AND REPUBLIC TERM**

**ТУРЕЦКІЙ РОМАН ОБ ОБРАЗЕ ПРЕПОДАВАТЕЛІВННЦІ В ТУРЕЦКОМ
ОВІЩЕСТВЕ: (СОПОСТАВЛЕННЕ РОМАНОВ РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО
ПЕРИОДА Н ТАМЗІМАТА)**

Yrd. Doç. Dr. Şahika KARACA*

ÖZET:

Bu çalışmada Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi roman örneklerinden hareket edilerek kadın kimliğinin değişimi öğretmen kadın kahramanlar üzerinden verilmeye çalışılmıştır. Kadın kimliğinin öğretmen kimliğine dönüşüm sürecinde dönemler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar da analiz edilmiştir. Çalışmada kadın öğretmen kimliğinin çözümlemesine başlarken öncelikle kadınların kamusal hayata girişi ve öğretmenlik mesleğini tercih etmeleri süreci hakkında bilgi verilmiş, bunun Türk romanındaki yansımaları da gösterilmiştir. Sonrasında ise kadınların öğretmen olarak kamusal alana çıkış süreçlerinde iffet-iffetsizlik gibi kavramlar, cinsiyetsizleştirilen/erkekleşen/çirkin kadın öğretmenlerle yeni kıyafetler üretme ve erkek kıyafetlerine yönelmeleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Toplumsal Cinsiyet, Kadın Kimliği, Kadın Öğretmen Kimliği, Türk Romanı.

ABSTRACT:

In this work, it is tried to be given the changing of the woman identity consideration to teacher heroins starting to study with the novel examples of Tanzimat and Republic term. It is also analysed that the similarities and differences between the terms in the changing period of the woman identity to the teacher identity. In this work, at the beginning of the analysing of the woman teacher identity, firstly, the knowledge about taking part in the public life of woman and the period of preferring the teaching as accupation, it is shown the reflection of this in the Turkish novel, too. After that, it is focused on notions like chastity-not chastity, production of new clothes and their tendency to the man clothes, with made genderless/masculine/ugly woman teachers in the arising period of the women's as teacher to the publc area.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü,
skaraca@erciyes.edu.tr

Key Words:

Public Gender, The Woman Identity, The woman Teacher Identity, Turkish Novel.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются примеры в изменениях образа героев преподавательни турецкого общества из романов республиканского периода и танзимата, проанализирована разница и аналогия трансформации личности женщины в личность преподавателя, процесс выбора женским полом профессии преподавателя в начале общественной деятельности, обращается внимание на нравственные и порочные стороны преподавателей в конце педагогической деятельности, усвоенные ими мужские манеры и склонность к мужской одежде.

Ключевые слова:

Общественный пол, личность женщины, личность женщины преподавателя, турецкий роман

Giriş

Tanzimat'ın ilan edilmesiyle hızlanan modernleşme sürecinde askerî, siyasi ve sosyal hayatta önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Ancak en önemli dönüşüm modernleşmenin simgesi haline gelen kadın üzerinden olmuştur. Tanzimat döneminde modernleşme yolunda atılan ilk adımlar arasında öncelikle eğitim ve kadınların eğitimi meselesi gelmektedir. Bu dönemde kadının eğitimi modernleşmenin simgesi hâline gelmiş ve kadınlara yönelik eğitim kurumlarının açılması hız kazanmıştır. Bir sonraki aşamada ise eğitimle donanmış kadının kamusal alanda kendisine yer açabilme çabaları gelecektir. Bu dönemde kadına en uygun görülen meslek ise anneliğin devamı niteliğinde değerlendirilen öğretmenliktir. Toplumsal alanda görülen kadınlıkla ilgili değişimler Türk romanında da yansısını bulur. Bilindiği üzere edebî eser toplumların geçirdiği büyük değişimlerde ihtiyaç üzerine asıl işlevi olan estetik hazzı bir kenara bırakarak toplumsal fonksiyon yüklenebilir. Tanzimat döneminden itibaren Türk romanında da modernleşmeye paralel olarak modernleşmenin getirdiği yeni toplumsal yapının çözümlenmesi yapılmıştır. Bu çalışmada da kadın kimliğiyle öğretmen kimliğinin birleştirilerek dönem içerisinde kadınlıkla ilgili duyarlılığın vurgulandığı Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi roman örnekleri üzerinden hareket edilmiştir. Çalışmada Fatma Aliye'nin *Refet* ve *Udi*, Emine Semiye'nin *Muallime*, Halide Edip Adıvar'ın *Tatarcık*, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalılıkusu* ve *Acımak* isimli romanları kadın öğretmen kimliğinin çözümlenmesi konusunda seçilmiş metin örnekleridir. Öncelikle kadınların çalışma hayatına girişi ve öğretmenlik mesleğini tercihlerindeki sebeplerin üzerinde durulması kadın öğretmen kimliğinin çözümlenmesi açısından faydalı olacaktır.

1. Kadınların Çalışma Hayatına Girişi

Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süreçte kadın, özellikle kent kadını toplumsal hayatta çok siliik olarak yer almıştır. Kadınlar artık kendilerine geleneksel düzen tarafından biçilmiş ev içi mekânlardan çıkıp erkeklerle eşit haklara sahip olabilecekleri kamusal mekânlarda görünür olmak isterler. Öncelikle ev kadınlığının devamı niteliğindeki öğretmenlik, hemşirelik, terzilik gibi işlerde istihdam edilirler. 1873'te ilk kadın öğretmen atanır.

1881’de okul töreni esnasında bir kadın ilk defa kamusal alanda konuşma yapar. Bütün bunlar kadınların kamusal alanda görünürlüğü ile ilgili ilk adımlar olması yönünden önemlidir. Ayrıca kadınlar bu dönemde ucuz iş gücü olarak görülmüş ve İstanbul Kibrit Fabrikası ve Bursa’daki ipek fabrikalarında çalışmaya başlamışlardır.

Cumhuriyet’in ilanına kadar olan süreçte kadınların çalışma isteği kamusal alanda kendilerine yer açarak özgür kimliklerini kurma çabalarından kaynaklanır. Böylece ataerkil sistem içerisinde edilgen bir kimliğe sahip olan kadın üzerinde, erkeğin hâkimiyeti biraz daha azalmış olacaktır. Nitekim dönem içerisinde kadın yazarların zaman zaman bu konuda fikirlerini belirttikleri görülmektedir. İlk kadın romancımız olarak kabul edilen Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım kadınlara verdiği konferanslarında bu konudaki fikirlerini şöyle dile getirir:

“Bazı zevlerin zevcelerine adem-i sadakatle gözyaşı döktürmeleri, hırpalamaları hep onları sevmediklerinden değildir. Kadının temin-i maişet için bir medarı, ekme kazanacak bir sanatı olmadığından kendisini terk edemeyeceğini bildiği içindir.”¹

Fatma Aliye kadının kocasına karşı var olan konumunun toplumsal hayatta çalışarak elde edeceği sosyal mevkiyle dönüşüme uğrayacağını düşünür. Kadının çalışmaması toplumsal hayattan soyutlanmasını ve ev içi hayatla sınırlandırılmasını beraberinde getirir. Ev içi hayatla sınırlanan kadın ise hayatını devam ettirmek için gerekli olan ihtiyaçlarını temin etmek noktasında kocasına bağımlıdır. Bu konuda erkinin farkında olan erkek bunu kadına karşı kullanmak hakkını da zaman zaman kendisinde görür. Eğitimle donanmış kadın toplumsal hayatta kendisine yer açacak, böylece erkeğe olan bağımlılığından kurtularak bireyselleşecektir. Fatma Aliye’nin kendisinden iki yaş küçük kız kardeşi Emine Semiye Hanım da kadınların eğitimle birlikte hak ve özgürlüklerini kazanma noktasında bilinçleneceklerini vurgular. Böylece kadınlar iyi bir eğitimle ev içinden toplumsal alana çıkarak ekonomik özgürlüğünü kazanacak ve erkeklerin ataerkil düzen içerisinde var olan konumlarını sarsacaktır:

“-Ey nisvan-ı İslam.. Ey muhterem hemşirelerim! Çünkü kadınlar erkeklerden keskin olan zekâları sayesinde iyi okurlarsa çok öğrenecekler. Rabbimiz Teala’nın verdiği ve peygamberimiz efendimiz hazretlerinin (...) buyurduğu imtiyazlara akılları da erecek.² Ticarete, sanata süluk ederek nafakalarını kazanacaklar. Sonra erkeklerin başlarına indirmek istedikleri maddi ve manevi darbelere artık boyun eğmeyecekler!” (Emine Semiye 1909: 2).

Hayatını kendi gücüyle devam ettiren kadın artık toplumsal hayatın aktif öznesi olacaktır. Bu durum beraberinde kadının kocasına karşı konumunda da değişimi getirecektir. Cumhuriyet’in ilanını takip eden yıllarda ise kadının kamusal alanda var olması özgür kadın kimliğini kurmayı bir yana iterek ulusun kurtuluşuna hizmet eden ana, bacı gibi sembollerle birleşen yeni kadın tipini oluşturmak amaçlıdır:

“İlk kuşak Cumhuriyet kadınının meslek hayatına atılma ve kamusal alana açılma isteği feministlerinkinden tamamen farklıydı. Feministler kamusal alana salt kadınlar ve onların öncelikleri için çıkmayı ve bu alanda bir kimlik, kadın kimliği geliştirmeyi amaçlarken yeni Cumhuriyet kuşağı kadını ise kolektif kimliğin oluşumuna hizmet etti; ve bu hizmet anlayışı içinde kadın kimliğini ikincil duruma düşürdü. Kadınlar kendi kimliklerini ulusal kimlikle bütünleştirdiler; hatta ulusal kimlik içinde kendi kimliklerini kaybettiler.” (Çaha 1996: 121).

Cumhuriyet'in ilanıyla toplumsal yapı içerisinde din ikincil konuma düşerek Batılılaşma ön plana çıkmıştır. Bu süreçte Tanzimat'ın ilanıyla hızlanan Batılılaşma döneminde olduğu gibi kadın simge haline gelmiş ve toplumsal dönüşümün öznesi görevini yüklenmiştir. Modernleşme ideolojisinde Cumhuriyet döneminin yeni adamına yoldaşlık, eşlik yapacak yeni kadınları üretme çabası göze çarpmaktadır. Bu sebeple de Cumhuriyet döneminde Türk feminizminin doğuşu aslında Türk milliyetçiliğinin doğuşuyla eş zamanlıdır. “*Nihayet, Cumhuriyet'e geçişte kadınlar için yeni bir kimlik kurma -ya da kurtarma- girişimlerini görüyoruz: Kurtulmuş (ama iffetli) milliyetçi kadın kahraman.*” (Kandiyoti 1997: 137). Ancak bu süreç Türk kadınının bağımsız kimlik oluşturma sürecini olumsuz etkilemiş, kurtulmuş ama özgürleşememiş yeni kadın kimliği ortaya çıkmıştır.

2. Öğretmenlik Mesleğini Seçerken

Kadınlar kamusal hayata girerken öncelikle yine kadınlığın devamı niteliğindeki terzilik, hemşirelik gibi meslekleri tercih etmişlerdir. Ancak bu dönemde kadınlara en uygun görülen meslek öğretmenliktir. Modernleşme döneminde aydınlar kadının anne olması sebebiyle çocuğun ilk eğitiminin kadın öğretmenler tarafından verilmesini isterler. Şemsettin Sami *Kadınlar* risalesinde bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

“*Cenâb-ı Hallâk çocuk büyütüp terbiye etmek hassasını kadınlara vermiş olduğundan, çocuk, validesinin âğuş-u şefkatinde iken, aldığı iptidâi ve esasî terbiyeden sonra, bir mektebe girmek mecburiyetinde bulunduğu vakit, o mektepte kendisini terbiye ve talim ve tedaris edecek muallimin bile kadın olması terbiyenin teshil ve tesriine medar olur.*” (Şemsettin Sami 1879: 43-44).

Şemsettin Sami bu sözlerinden de anlaşıldığı üzere çocuğun sekiz yaşına kadar olan eğitiminin annesi, sekiz yaşından itibaren ilk eğitiminin ise kadın öğretmenler tarafından verilmesini önermektedir. Yazarın çocuğun ilk eğitiminin kadın öğretmenler tarafından verilmesini önermesi kadınların anne olmaları sıfatıyla ilişkilidir. Kadın öğretmen aynı zamanda annelik sıfatını taşıdığı için annesinin kucağından henüz ayrılmış olan çocuğun dilinden anlayabilecektir. Fakat çocuk, ilk eğitimini tamamlayıp çocukluktan çıktıktan sonra fen bilimleri ve benzeri ciddi ilimleri erkek öğretmenlerden almasını istemektedir.

Tanzimat döneminde kadınların öğretmenlik mesleğine yönlendirilmesi edebî eserlerde de yansımaları bulur. İlk dönem Türk romanlarında kadınların öğretmenlik mesleğini seçmesi genellikle kendi gücüyle toplumsal hayatta ayakta kalabilmeyi hedefleyen bir anlayışla verilir. Özellikle Fatma Aliye, Emine Semiye gibi kadın yazarların edebî eserlerinde bireyselleşme mücadelesi içerisinde olan kadın öğretmenlere rastlanır. Romanlarda kadınların öğretmenlik mesleğini yapması baba ya da kocalarının destekleri olmadan kendi ayakları üzerinde durarak hayatlarını devam ettirme isteklerinden kaynaklanmaktadır. Fatma Aliye *Refet*'te öğretmen olabilmek için genç bir kızın annesiyle birlikte verdiği mücadeleyi anlatır. Babası öldüğünde annesiyle birlikte ortada kalan Refet'in öğretmen olmak istemesindeki en büyük hedefi hayatını kazanmaktır. Annesiyle kendisine rahat hayat olanakları sağlayabilmek için çalışmak isteyen Refet öğretmen olmanın mücadelesini verir.

“*Hayır! Anne hayır! Daha kaç sene böyle hizmetçilik edeceksin? Hem bir evin tekmiil hizmeti hem de tahtaya, çamaşıra gitmek artık senin vücudunu harap etmekte olduğunu görüyorum. Bir yandan da dikiş dikiyorsun. Gayri zaaf-ı basardan da gözlerini kırpmışturmaya başladın. Bir iğne geçirinceye kadar nice dakikalar geçiriyorsun. Bu yaşayış*

senin vücudunu bitirdikçe benim de yüreğimi eritiyor. Bu kadar hevesle çalışmama sebep olan bana gayret veren şeyin çoğu da seni bu hâlden kurtarmaktır. Yoksa gidip gelmeye ayakkabı yetiştirmek, kitap parası, el işi masrafı, mektebe götürülecek yiyecek tedariki gibi şeyler bizim çalışmamıza en büyük mevanidir. Fakat görüyorum ki senin sağlam ve iri vücudun bile şu yolda çalışmaya dayanamıyor. Ben bir an evvel diploması alsam da seni bu zahmetlerden kurtarsam diyorum.” (Fatma Aliye 1314/1: 26).

Refet kendilerine rahat bir hayat sağlayacak olan öğretmenliği seçer. Üstüne üstlük ilerleyen yaşlarında dahi bu işi yapabilecek, emekli maaşı da alabilecektir. Refet’in geleceğe dair bütün hayali öğretmenlik diplomasıyla elde edeceği haklarla baba ya da koca gibi herhangi bir hamisi olmadan hayatını devam ettirebilmektedir.

Fatma Aliye’nin *Udi* romanında da kocası tarafından aldatılan Bedia’nın kendi sanatıyla ayakta durma mücadelesi göze çarpar. Bedia çocukluğundan itibaren müzik eğitimi almış ud çalma konusunda ise ustalaşmıştır. Udi Bedia bu eğitiminden eşi Mail tarafından aldatılana kadar yararlanmayı düşünmez. Mail’in düşmüş bir kadın olan Helvila’yla ilişkisini öğrendiğinde Bedia’nın kadınlık gururu yaralanır: “Beni sevmeyen, beni istemeyen bir adamla oturup kendimi ona bar etmek, onun başına musallat olmak istemem! Haysiyet-i nisvaniyemi ayaklar altına alamam. İşte bu kadar!..” (Fatma Aliye 1314/2: 138) Bedia yaralanmış kadınlık gururuyla Mail’in daha fazla geçimini temin etmesini istemez ve kocasının desteği olmadan hayatını devam ettirmek için sanatına sığınır.

“Beni hiçbir zamanda terk etmeyen, aguşumdan kaçmayan yâr ü vefakârım! Enis-i canım! Dertlerimi dinleyen, kalbimi anlayan, sırdaşım! Bana daima refakat eden yoldaşım! Beni yalnız sen terk etmedin, benden yalnız sen geçmedin, bana hıyanet etmedin! Bir zaman badi-i telezüz ve tezevvukum, eğlencem oldun, şimdi de medar-ı taayyüşüm, kasıb-ı nanımsın! Benim yârim, benim cananım, benim erkeğim sensin!..” (Fatma Aliye 1314/2: 227-228).

Bedia hayatının kalan kısmını müzik öğretmenliği yaparak geçirir. Bedia’ya göre kadın baba ya da kocasının desteği olmadan da ayakta durabilir. Fatma Aliye’nin hem *Refet* hem de *Udi*’de öğretmenliği kadının kendi başına sıkıntı çekmeden ayakta kalabileceği bir meslek olarak önerdiği anlaşılmaktadır. Emine Semiye’nin *Muallime* isimli romanında ise İdris Molla, öğretmendir ve kızı Bihbude’yi çok iyi eğitmiştir. Bihbude iftiraya uğrayarak eniştesinin evinden kovulduğunda bu eğitimin faydasını görür. Mahsul Bey’in konağında öğretmenlik yapmaya başlayarak genç bir kız olarak toplumsal hayatta kendisine yer açar.

Cumhuriyet döneminde de kadınlar Osmanlı’da olduğu gibi devletin ilerlemesindeki kimliğini korur. Ancak bu dönemde kadına iyi anne, iyi eş rolüne ilaveten ulusu eğitmek görevi de yüklenmiştir. Bu görev Cumhuriyet kadının en önemli özelliğidir.

“Gerçekte bu dönemde en prestijli meslek olan öğretmenlik mesleği içinde ‘muallime’ hanımların ayrı bir yeri ve statüsü vardı. Okumuş meslek sahibi kadınlara bu dönemde açılmayan kapı yoktur. Okumuş meslekli kadın kesimi içinde muallime hanımların yeri farklıydı. Onlar gerçekte Cumhuriyet’in sembolü olarak kabul edilmişlerdi.” (Çaha 1996: 120-121).

Reşat Nuri’nin *Çalılıkusu* romanı bu anlamda imparatorluktan millî devlete geçildiği yıllarda kaleme alınmış önemli edebî eserlerdendir. Reşat Nuri *Çalılıkusu*’nda millî bir romantizmle nişanlısı tarafından aldatılmış genç bir kızın Anadolu’ya öğretmenlik yapmak için gidişini anlatır. Feride düğününden önceki gün nişanlısı Kamuran’ın Avrupa’dayken

kendisini bir başka kadınla aldattığını öğrendiğinde her şeyi geride bırakarak Anadolu'ya öğretmenlik yapmak için gitmek ister. Bunun için ise en büyük desteği diplomasıdır. Feride için de diploma *Refet*'te olduğu gibi çok önemlidir.

“Dolabımın bir köşesinde, kırmızı kurdelesıyla, ağır ağır solup sararmaktan başka bir şeye yaramayacak zannettiğim diplomam gözümde bir ehemmiyet almıştı. Bütün ümidim, pek makbul olduğunu söyledikleri bu kâğıt parçasındaydı. Onun sayesinde Anadolu vilayetlerinden birinde bir hocalık alacak, bütün hayatımı çoluk çocuk arasında, şen ve mesut geçirecektim.” (Güntekin ty./1: 123).

Feride romantik duygularla Anadolu'ya gider. Ancak Anadolu'ya gittiğinde karşılaştığı manzara hayalindekinden çok farklıdır. O gittiği hiçbir yerde genç ve güzel bir kız olarak tutunmayı beceremez. Ve çareyi kaçmakta bulur. Aslında *Muallime*'nin öğretmen kahramanı Bihbude, Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanındaki öğretmen tiplerinin de prototipi sayılabilir. Çünkü her iki kadın da baş edemedikleri sorunlar karşısında çözümlü olmuş oldukları eğitim sayesinde öğretmenlik yapmakta bulurlar. Üstelik bunu yaparlarken buldukları yerlerden daha uzak mekânlara kaçarlar. Fakat burada yazarın vermek istediği mesaj kadınların çalışabilmeleri, kendi çalışmalarıyla hayatta kalabilmeleri fikridir.

Bihbude, iftiraya uğradığı için nişanlısı Süheyl tarafından terk edilir, Aziz Bey de onu konağından kovar. Böylece çaresiz kalan Bihbude Kastamonu'dan İstanbul'a giden bir kervana katılarak teyzesinin yanına gitmek ister. İstanbul'a ulaştığında teyzesinin ölmüş olduğunu öğrenir. Bu defa da onun oğlu Macit Bey'in evinde kalmaya başlar. Bihbude, Macit Bey'in çocuklarının eğitimini üstlenerek eğitimi sayesinde bir sığıntı gibi yaşamaktan kurtulur. Burada sekiz yıl kalan Bihbude, Macit Bey'in kendisine âşık olması ve evlenme teklif etmesi üzerine kaçar. Bundan sonra da Mahsul Bey'in kızı Refah'ın öğretmeni olur.

Çalığışu'nun kahramanı Feride de nişanlısı Kâmuran'ın kendisini bir başka kadınla aldattığını öğrendiğinde evden kaçarak soluğu Anadolu'da almıştır. Ancak öğretmenlik yaptığı yerlerde güzelliği nedeniyle birçok âşığı olur. Feride de karşılaştığı her güçlükte tıpkı Bihbude gibi başka mekânlara kaçar. Ancak Feride ile Bihbude arasında iki fark söz konusudur. Öncelikle Bihbude bir Anadolu şehri olan Kastamonu'dan İstanbul'a kaçarken, Feride İstanbul'dan Anadolu'ya kaçar. Reşat Nuri 1920'lerde imparatorluktan millî devlete geçilmesi sürecinde iyileştirilmeye muhtaç Anadolu'ya aydınların ilgisini çekebilme için tezli romanlar kaleme almıştır. *Çalığışu* yazarın bu türdeki romanlarından. Bu yüzden *Çalığışu*'nda Feride, yazarın tezi doğrultusunda İstanbul'dan Anadolu'ya giderken *Muallime*'de Bihbude Anadolu'dan İstanbul'a geçer. Bihbude ile Feride arasındaki ikinci fark ise Bihbude'nin çirkin bir kızken Feride'nin güzelliğiyle gittiği Anadolu şehirlerinde birçok erkeğin gönlünü çalmasıdır. Feride, Bihbude'ye göre cinsiyeti daha çok vurgulanmış bir kişiliktir. Bu yazarların tercihlerinden gelen bir özelliktir.

Acımak'ta da Zehra küçük bir kızken annesini kaybeder ve babası Mürşit Efendi tarafından yatılı bir okula verilir. Babasından da haber alamayan Zehra okulunu bitirdikten sonra Anadolu'nun küçük bir kasabasında öğretmenlik yaparak hayatını kazanır. *Tatarcık*'ta ise Lale babasının vefatıyla evin geçimini üstlenir. Bir yandan baba mesleği balıkçılığı devam ettirirken diğer yandan eğitimini tamamlar. Özel dersler verir, İngilizce öğretmenliği yapmaya başlar. Lale “Kendi kuşağından olan herhangi Türk kızının ayrı ayrı ve biraz da aykırı yönlerini kendinde toplamış bir yaratıktır.” (Adivar ty.: 11). Cumhuriyet'in yeni kadının örneği olan Lale son derece çalışkan, kendine güvenen,

sportmen bir kızdır. Hem Zehra hem de Lale sadece okuldaki öğrencilerini değil tüm kasabayı eğitmeyi hedeflemişlerdir. Zehra çocukların eğitimlerinin yanı sıra onların ahlakî yönleriyle de ilgilenir, geçerli sebepleri de olsa disiplinsizliğe asla izin vermez. O sadece çocukların değil yaşadığı kasabanın da ahlak koruyuculuğunu yapar. Lale de sadece öğrencilerinin değil tüm Poyrazköy halkının eğitimini üstlenmiştir. Lale köyde ünlenmesini de sağlayan bisikletiyle halkı eğitmeye çalışır. Tatarcık yolun ortasından yürüyen köy halkının üzerine bisikletini sürerek onları yolun sağını kullanmaları konusunda eğitmek ister. Romanda Kör İsmail’le Tatarcık arasında geçen konuşmadan da onun eğitimiyle halkı eğitmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır:

“ - Arkamda ne çingır mungır edip duruyorsun be çocuk? Yandan dünya kadar yol var. Geçsene!

- Seni yaya kaldırımında yürümeye alıştıracağım İsmail Ağa...

- Burasını Divanyolu mu sandın? Burada yaya kaldırımını ne arar?

- Sokağın yanları kaldırım olsun olmasın yayalara mahsustur, ortası araba, bisiklet, otomobil içindir.

- Amma yaptın ha Hanım abla! Dört yol ağzına polis yazılсан nasıl olur? Orada âleme, buradan gel, şuradan git, diye yürümek talimi yapıyorlar.

- Orada yeterince polis var. Oradan geçen halk zaten nereden geçeceğini bilir. Burada yolun neresinden yürüneceğini bilmeyen yayalara yol öğreteceğim. Niçin okula, üniversiteye gittim zannediyorsun?

- Ben de şimdi onu düşünüyordum.

- Sizin gibi köhne kafaların içini gençleştirmek, sizi medenileştirmek için...”
(Adivar, ty.: 28-29).

Lale’nin bu tavrı Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte batılılaşma ideolojisinin hız kazanması ve bu ideolojinin toplumsal hayatta da uygulanması isteğinden kaynaklanmaktadır. Hem Lale hem de Zehra’nın toplumu eğitmekteki hassasiyetleri kadın öğretmenlerin Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte ulusun kurtuluşunda önemli bir fonksiyon yüklendiklerini göstermektedir. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere Tanzimat’la birlikte kadınların öğretmenlik yapmaktaki istekleri kadınlıkla ilgili bir duyarlılık taşımaktayken Cumhuriyet döneminde kadın haklarını geride bırakarak ulusun kurtuluşuna hizmet eden bir anlayışı içermektedir.

Yazarlar edebî eserlerinde kadının çalışma fikrini verirken bir yandan da devirle alakalı olarak bir takım endişelerini alttan alta dile getirirler. Kadının kamusal alana çıkmasıyla ataerkil sistemin işleyişinin bozulacağı en büyük korkulardan biridir. Bu sebeple romanlarda yazarların en çok üzerinde durdukları konulardan biri fitne olarak tanımlanan kadın bedeninin denetlenmesidir.

3. Fitne Korkusu

Kadın bedeni çoğu zaman toplumsal hayatın önemli dinamiklerinden birisi olan dinî anlayış içerisinde fitne çıkarıcı bir unsur olarak görülür. Bu sebeple kadın bedeni ataerkil düzen içerisinde sürekli denetlenir. Kadın ev içi mekândan kamusal alana çıkarken erkekler için baştan çıkarıcı olan cinsel kimliğini bastırmalıdır.

İlk dönem romanlarımızda iffet kavramı kadının toplumsal hayata girişini denetlemek amacıyla başvurulan bir unsurdur. Henüz devlet kurumlarında öğretmenlik yapmayan kadınlar evde özel ders vererek mesleklerini yaparlar. Bütünüyle kadınlara uygun görülen ev içinden/özel alandan çıkmamış kadınların başkalarının hanelerinde ya da kendi evlerinde

ders verirken cinsel kimliklerini bastırmaları beklenir. *Udi* romanında Bedia için iffet kavramı son derece önemlidir. Bedia'ya göre iffet dairesinde bir kadının en iyi yapabileceği işlerden birisi öğretmenliktir. Bedia'nın kocasının âşığı Helvila'yla arasında geçen konuşmasından öğretmenlik mesleğini kadınlara uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Helvila hayatını tıpkı annesi gibi erkek meclislerinde şarkı söyleyip dans ederek kazanır. Ona göre çocuklu dul bir kadın ancak kadınlığını sergileyerek para kazanabilir. “*Kadın kazanmaya mecbur olduğundaysa handelerinden, gamzelerinden başka satacak ne sermaye ve meta bulabilir?*” (Fatma Aliye 1314/2: 112). Bedia ise Helvila'nın bu düşüncesine karşı çıkarak “*Bohçacılık da edilir, dikiş de dikilir, çamaşıra da gidilir.*” (Fatma Aliye 1314/2: 112). cevabıyla ücreti düşük de olsa kadının namusunu kaybetmeden çalışması gerektiğini vurgular. Helvila ise bu işlerden kazanılacak parayla geçimlerini sağlayamayacaklarını belirterek, annesinin bu yolla kazandığı parayla kendisini okula dahi gönderebildiğini söyler. Bunun üzerine Bedia Helvila'ya cinselliğini sergileyerek para kazanmak yerine öğretmenlik yapmasını önerir: “*İyi ya! Validen de okumak yazmak bilir. Evinize o kadar erkekleri dolduracağınıza civarınızdaki komşularınızın çocuklarına okumak öğretmek için hanenizde ders de veremez miydiniz?*” (Fatma Aliye 1314/2: 113). Bedia iffetini kaybederek çok para kazanmaktansa soğuktan, açlıktan ölmeye ihtimali olsa bile iffetle sürdürülmüş bir hayatı tercih eder. Nitekim Bedia kocasının kendisini aldatması üzerine ağabeyine sığınır. Ağabeyinin de vefat etmesiyle hayatta bir başına kalır. Üstelik Bedia annesi de kendisini doğururken ölmüş olan ağabeyinin hastalıklı kızı Mihriban ve hizmetkârları Rüstem'in de bakımını üstlenmiştir. Bedia hamisiz ve parasız olarak bir evin geçimini sağlar. Önce evdeki değerli eşyaları satarak geçimlerini temin eder. Ancak bir müddet sonra evde satılmaya değer eşya kalmayınca iffet dairesinde çalışmaya karar verir:

“*Bu vücudun handelerinden, işvelerinden değil sayından istifade etmeli, Helvila'nın söylediği metalarını değil, Nauma gibi sazını sesini de değil, asar-ı sayını satmalı! Kırtarak, süzülerek, işvebazlık, dilşikarlıkla “Ya leyli”leri değil! Ciddi tavırla, tünt çehreyle namus dairesinde “do re mi fa sol” satmalı! Namus dairesinde kazanmalı!*” (Fatma Aliye 1314/2: 216).

Görüldüğü üzere aslında hem Helvila hem de Bedia müzikle uğraşmaktadır. Ancak Helvila müziği kadınlığını sergilemek için bir vasıta olarak kullanırken Bedia müzik dersleri vererek müziğin sanatsal işlevini ön plana çıkarır. Böylece romanda Bedia-Helvila eksenlerinde iffet-iffetsizlik kavramları vurgulanarak kadının hangi şartlarda çalışabileceğinin ölçütü belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde de kadının kamusal alana çıkışı yine ailenin namusu, şerefi gibi unsurlarla denetlenmiştir. Cumhuriyet dönemi romanlarında iffet kavramını kadın öğretmen etrafında ön plana çıkaran romanlardan birisi de *Çalılıkusu*'dur. Romanda Feride güzelliği nedeniyle toplumsal mekanizmalar tarafından sürekli denetlenmiştir. O aldatılmış genç bir kız olarak Anadolu'ya giderken burası hakkında bildikleri sadece duyduklarından ibarettir. Feride Anadolu'ya giderken hayaller kurar ancak onun Anadolu'ya geçtiğinde karşılaştığı manzara hayalindekinden çok farklıdır. Yoksul ve cahil Anadolu insanına eğitim neferliği yapmaya çalışan Feride'nin önündeki en büyük engel ise güzelliğidir. Teyzesinin evinden düğününden önceki gün kaçan Feride annesinin dadısı Gülmisal Kalfa'nın evine sığınır. Anadolu'ya öğretmenlik yapmak için gitmeye karar veren Feride'nin Maarif Nezareti'ne öğretmenlik başvurusunda bulunduğu gün giyindiği kıyafetle kamusal alana girme çabası göze çarpmaktadır.

“Ertesi gün mektubumu elimle postaya verdikten sonra, doğru Maarif Nezareti’ne gittim, arkamda Gülmisal Kalfa’nın bol çarşafı, yüzümde onun kalın peçesi vardı. Böyle yapmaya mecburdum. Çünkü, hem sokakta kendimi kimseye tanıtmamak lazımdı hem de Maarifi Nezareti’nin, açık gezen kadın hocalara pek ehemmiyet vermediğini işitmişim.” (Güntekin ty./1: 128).

Ancak Feride’nin bol ve peçesi kalın bir çarşafa bürünmesi dahi onun güzelliğinin fark edilmesine engel olamaz. Maarif müdürü Feride’nin yüzünü gördüğünde “Ancak sen dışarı gidemezsin. Senin için hayli tehlike var.” (Güntekin ty: 132). diyerek onun kamusal alana çıkışını devletin önemli bir mekanizması olarak denetler. Romanda Feride’nin gittiği her yerde bu denetim yoğun bir şekilde hissedilecektir. Feride ilk görev yeri olarak B... vilayetinin Merkez Rüştüye’sine atanır. Burada kaldığı yerin çalışanlarından Hacı Kalfa sık sık Feride’nin güzelliğini vurgular: “Yollar maşallah emindir, amma ne olur ne olmaz, peçeni kapa. Senin suratın öyle her yerde açılacak suratlardan değildir, anladın mı efendim?” (Güntekin ty: 170). Feride’nin sıra dışı güzelliği toplumsal alanın düzenini bozacak bir unsur olarak görülür. Bu sebeple bedeni ve yüzü hep kapatılması gereken bir nesneymiş gibi algılanır. Hacı Kalfa kızı gibi gördüğü Feride’yi kendince birtakım nasihatlerle korumaya çalışır.

“-Avuç içi kadar yer, dedi. Nerede bulursun o taşına toprağına kurban olduğum İstanbul’u. Orada olsam kim kime, dum duma. Buranın dedikodusu boldur. Bunu, böylece bilmiş olasin. Benden sana nasihat; kâmil ol, uslu ol. Öyle çarşıda pazarda yüzü açık gezme. İmdi: Sana bir kısmet de çıkar inşallah. Burada bir hocanım vardı. Arife Hocanım. Ceza Reisi kendisine nikâh etti. Şimdi, bir eli yağda, bir eli balda. Darısı senin başına.

Aman güzel diye mi? Ne gezer! İffetli diye, ağırbaşlı diye. İmdi dünyada namustan kıymetli şey yoktur insan için.” (Güntekin ty./1: 149).

Feride’nin dış mekâna çıkması birtakım kurallarla denetlenmeye çalışılmaktadır. Bilindiği üzere ataerkil sistem içerisinde çarşı, pazar gibi toplumsal alanlar eril mekânlar olarak kabul edilmiştir. Kadının ev içi mekândan eril mekâna çıkışı ise kurallar dâhilindedir. Hacı Kalfa’ya göre baba ya da koca gibi herhangi bir hamisi olmayan Feride’nin kurtuluşu evlenerek kocasının koruması altına girmektir. Bunun içinse gerekli olan şey iffetin korunmasıdır. Reşat Nuri’nin tavrı kadının kamusal alana çıkmasını destekler niteliktedir. Ancak eril olan bu alanda kadınların erkeklerle ilişkilerinde dikkatli davranmaları ve kendilerine uygun eşlerle evlenmeleri gerekmektedir.

Romanda Feride kamusal alana çıkarken cinsiyet vurgusu içermeyen kıyafetleri tercih eder ancak yine de sıra dışı güzelliği nedeniyle bütünüyle bu vurguyu silemez. Feride’ye takılan isimler dahi cinsel kimliğini çağrıştırmaktadır. Yaramaz bir çocuk olduğu için Dame De Sion’da bir öğretmen “Bu çocuk insan değil, çalığışu!” (Güntekin ty./1: 22). diye bağırarak onun bu isimle anılmasına yol açmıştır. Feride çocukluğunda karakter özelliklerini ön plana çıkartan bir isimle anılırken genç kızlığında cinsel kimliğini ön plana çıkaran isimlerle anılır: “- ‘İpekböceği’ benim yeni ismim. Çalığışu bitti. Şimdi ‘İpekböceği’ çıktı. Hem daha fenası, büyük talebelerim yüzüme karşı da böyle ‘İpekböceği’ demekten çekinmiyorlar. Vallahi, adeta izzetinefsime, muallimlik vakarına dokunuyor.” (Güntekin ty./1: 262). Feride bu adlandırmayı içine sindiremez. Çünkü ipekböceği takma adıyla anılması Feride’nin cinsel kimliğinin öne çıkarılarak öğretmen kimliğinin geri plana atıldığının göstergesidir. Yine bir başka öğretmenlik yaptığı şehirde gülbeşeker olarak adlandırılması onun için utanç vericidir: “Nasıl, ben mi? Demek gülbeşeker dedikleri, o sokak delikanlılarının ekmeklerine sürüp yemekten bahsettikleri... Eyvahlar olsun!

Utancımdan iki elimi yüzüme kapadım. Demek ben böyle kocaman bir kasabanın diline düşmüştüm, ne ayıp, Yarabbi!" (Güntekin ty.11: 286). Feride'nin önce çalığı, sonra da cinsel kimliğini vurgulayan ipekböceği ve gülbeşeker isimlendirmeleri baba ya da koca gibi bir hamiyet sahibi olmamasından kaynaklanmaktadır. Baba ya da koca korumasından uzakta bir kadın olması onun cinsel kimliğini belirginleştiren isimlendirilmelere maruz kalmasına neden olmuştur. Reşat Nuri'nin de romanını isimlendirirken gülbeşeker ya da ipek böceği yerine çalığı tercih etmesi anlamlıdır. Yazarın romanı için çalığı isimlendirmesini tercih etmesi öğretmen kimliğinden cinsel kimliği ya da daha özel anlamda kadın kimliğini uzaklaştırma isteğini düşündürmektedir. *Tatarcık*'ta ise Lale babası Osman Kaptan'ın lakabı olan *Tatarcık* ismiyle anılır. Tatarcık köyde tutunamamanın, yabancılaşmanın sembolüdür. Osman Kaptan öldükten sonra Lale babasının kimliğine büründüğü gibi lakabıyla da anılmıştır. Kadının fitne olarak kabul edilen bedeninden duyulan korku romanlarda öğretmen kadınların cinsiyetsizleştirmeleri ya da eril kimliğe bürünmeleriyle giderilmeye çalışılmıştır.

4. Cinsiyetsizleştirilen/Erkekleşen/Çirkin Kadın Öğretmenler

Geleneksel toplum düzeni içerisinde kadınlardan erkeklere ait kamusal alana girebilmeleri için bir yandan iffetleriyle çalışmaları beklenirken diğer yandan da yine iffetin muhafazası için cinsel kimliklerini dışlamaları ya da dönüştürmeleri beklenir. Böylece kamusal alana kadının girişinden duyulan endişeler de azalacak ve ataerkil sistem tarafından oluşturulmuş mevcut düzen sekteye uğramayacaktır. Bunun için seçilen yol ise kadının cinsel kimliğinden sıyrılmasıdır. Fatmagül Bertay ataerkil sistemin kamusal alanda kadına cinsiyetsizleştirme politikasıyla yer açtığını belirtir.

"Kadını esas olarak bir cinsel nesne sayan ve dolayısıyla onun aile ve topluluk (cemaat) şerefini zedeleme potansiyeline takıntı derekesinde önem veren geleneksel/dinsel ataerkillik, kadının 'sınırları yıkmaya' olasılığında duyduğu korkuyla baş edebilmek için onu özel alanla sınırlıyor, dışarı çıktığında da gene özel alana ait olduğunu hep hatırlatacak biçimde örtünmeye zorluyordu. Ama artık kadının da kamusal alana çıkmasına izin veren yeni toplumsal yapıda, süre giden bu korkuyla baş etmenin yolu, bir yandan onu kamusal alanda cinsiyetsizleştirmek, diğer yandan da ailenin ve toplumun "anası" rolünü benimsemesini sağlamaktı. Böylelikle kadınlar, kendilerine dayatılan bu kimlik kalıbı içinde ehlileştirilmiş, erkek egemenliği de önemli bir tehlikeyi bertaraf etmiş oluyordu." (Bertay 1998: 3-4).

Hem erkek hem de kadın yazarların eserlerinde kamusal alana kadının çıkışında cinsiyetsizleştirme politikasıyla hareket ettikleri göze çarpmaktadır. Bunun için yazarların başvurdukları yollardan birisi de romanlarda kadın öğretmenlerin çirkin olmasıdır. Fatma Aliye *Refet*'te öğretmen olma mücadelesi içerisinde olan Refet'i cinsel kimliğinden dışlar. Refet küçüklüğünde bakımsızlıktan dolayı geçirdiği hastalıkların da etkisiyle çirkin bir kızdır.

"Evet! Keşke ben de güzel olaydım diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Bir zevç yüzünden, ev bark bulmak için güzelliğim yoksa alınımın teriyle ev bark idare edebilmek servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum. Herkese kendini sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek yalnız güzelliğim ile olmayıp çalışmakla, kazanmakla, talim ile tefennün ile de olacağını göstermek istiyorum." (Fatma Aliye 1314/1: 29).

Aslında Refet cinsel kimlikle gerçekleştirilmiş evlilik ve bu evliliğin sağladığı imkânlarla karşılık kendi emeğiyle hayatını devam ettirme isteğindedir. Bu sebeple o rüştiyeyi tamamladıktan sonra Darülmualimat'a devam eder. Bin bir sefaletle rağmen okulunu birincilikle bitirir. Mezuniyet töreninde Refet birincilik diplomasını alırken orada bulunanların

“ ‘Güzel değil fakat ne kadar halavetli kız!’ ve ‘Gözlere bak gözlere, zekâsını nasıl gösteriyor. Tevekkeli birinci olmamış,’ deniliyordu. Bazı taraftan da ‘Yüzü hiç güzel değil ama yürüyüşü, duruşu, tavrı, bakışı ne kadar latif! Ne edibane bakış ve duruş! Kendi güzel değil ama hâl ve tavrı güzel,’ deniliyordu.” (Fatma Aliye 1314/1: 114).

Refet'in zekâsı ve eğitimi güzelliğinin önüne geçmiştir. Muallime'nin öğretmen kahramanı Bihbude de çirkin bir kızdır. Ancak zekâsı sayesinde onun çirkin olan yüzü insanlara güzel görünmektedir. Romanda Bihbude'nin çirkin olan cismiyle güzel olan ruhu betimlenirken cismani çirkinliği ruh güzelliğinden çok daha geride kalmıştır.

“Ağzı biraz büyücek olduğundan gözleri yere matuf iken zayıf ve çirkin bir çehre enzara çarpıyorsa da gözlerini kaldırıncaya ruhunda gizlenen letafet ve sabahat sanki niğahından dökülerek bir çehre için mazbut olan beyazilik meydana çıkıyor, burnu şedit zekaya dal olduğu ağızına açıldıkça inci gibi dişlerini gösterdiği için kusurlu addolunup heyet-i mecmuasında fevkalade bir şirinlik hasıl oluyordu!” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 15-16).

Muallime'de kadın örnekleri üzerinden çirkinlik-güzellik eksenlerinde cinsel kimlik sorgulanır. Romanda Saadet Hanım, Meşhude ve Macit'in karısı güzellikleriyle dikkatleri çekerler. Öyle ki bu kadınlar kadının değerini de güzelliğiyle ölçerler. Saadet Hanım kızı Refah'ın eğitimi için öğretmen ararken dahi güzel olmasını ister: “Pardon yek nazarda sizi çirkin sanmıştım da beğenmemiştim. Ne yapayım elimde değil! Çirkinlerden hazzetmem!” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 13). Meşhude'nin ise âşığı Süheyl'e “-Değmez! Güzel olmayan bir kadını insandan bile saymamalı! Sonra işte adama budala derler!...” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 276). söylediklerinden kadınlığı cinsel kimlikle örtüştürdüğü anlaşılmaktadır. Macit'in oğlu Tahsin ise eğitilmiş bir genç olarak tam tersi bir anlayışla annesinin güzel olması yerine akıllı olmasını tercih eder: “- Allah'ım! Budalalık ne müşkil dert imiş!... Ne olurdu Rabbim anacığımıza bu kadar güzellik bahşedeceğine daha çirkin yarata idin de ona bedel nimet-i zekâ ihsan buyura idin.” (Emine Semiye, O6 MK. Yz. A 4583: 384). Romanda bir erkeğin kadında cinsel kimliği dışlayarak akıl güzelliğini ön plana çıkarması ve yine aynı yaklaşımla kadınların cinsel kimlikle kadını örtüştürmesi de ilginçtir. Emine Semiye'nin kadın kahraman yerine erkek kahraman üzerinden kadınlıkla ilgili fikirlerini vermesi kadınlıkla ilgili sorunların çözümünde keskin bir söylem yerine ılımlı bir tavrı tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece kadınların bedeniyle örtüştürülen nesnel kimlikler yerine eğitimle şekillenen öznel kimliklere dönüşümündeki süreç daha hızlı olacaktır. Buradan da anlaşıldığı üzere kadın kimliklerinin güzellik ve cazibeleriyle değil eğitimleriyle ilgi çekmeleri, hatta güzelliklerinden çok eğitimleriyle hayatlarını sürdürmeleri beklenmektedir.

Reşat Nuri'nin *Acımak* isimli romanında da öğretmen Zehra güzel bir kız değildir.

“Zehra, otuz yaşlarında vardı. Ufak tefekti. Fakat kuvvetli bir irade sahibi olduğu ve etrafındakilere çok tatlı muamele etmekle beraber emretmeyi de bildiği anlaşıyordu. Güzel değil, donuk esmer bir çehresi, irice bir burnu, çıkık elmacık kemikleri, kuvvetli bir

çenesi vardı. Dişleri bembeyaz ve sağlamdı. Yalnız iki tanesi ağzını kapadığı zaman üst dudağını hafifçe şişirecek derecede büyüktü.” (Güntekin ty/2: 14).

Zehra da hayatta bir başına kalmış geçimini öğretmenlik yaparak sağlayan genç bir kızdır. O kasabaya geldiği andan itibaren genç kız kimliğiyle değil de kurallara sıkı sıkıya bağlı, ahlakçı ve tüm bunları gerçekleştirirken de acıma duygusu olmayan öğretmen kimliğiyle tanınır. Zehra romanda ufak tefek, kara kuru bir genç kız olarak anlatılır. Onun tek güzelleştiği an ise öğrencilerinden söz ederkenki hâlidir. *“Bilhassa sevdiği çocukların sözü olurken küçük siyah gözleri canlantıyor, yüzü hemen güzelleşiyordu.” (Güntekin ty/2: 14).* Romanda Zehra'nın öğretmen kimliğinin öne çıktığı sahnede güzelleşmesi cinsiyet vurgusunun öğretmen kimliği içerisinde eritildiğini göstermektedir. Böylece kadın bedeni eğitim yoluyla ulusun kurtuluşunu hedefleyen bir fonksiyon yüklenmiştir. Cumhuriyet dönemi romanlarımızda kadınların kamusal alana çıkışında cinsel kimliğin bir başka dönüşümü ise kadınlığı çağrıştıran kıyafetlerden uzaklaşmak hatta erkek kıyafetlerine bürünmek şeklindedir.

5. Yeni kıyafetler üretme ve erkek kıyafetlerine yönelme

Cumhuriyet dönemi romanlarımızda kadın öğretmenlerin cinsiyetsizleştirilmesi için başvurulan yollardan biri de kadın kıyafetlerinden cinsiyet vurgusunun uzaklaştırılmasıdır. Böylece kamusal alana kadının girişiyle endişe edinilen iffetin korunması için gerekli şartlarından biri de oluşmuş olmaktadır. Kadın cinselliğinin bireysel olarak değil de kolektif olarak denetlenmesi kadın cinselliğinde devletin de cinsiyet politikalarını üretmesini beraberinde getirmiştir. Bu sebeple ataerkil sistem kadının eril mekânlara çıkışını bir takım kurallara tabi kılmıştır:

“Hane dışındaki mekânlara girmenin ve bu mekânları kullanmanın koşullarıysa asıl olarak kadınlarca değil, erkekler ve onların oluşturdukları bir kurum olan devlet tarafından belirlendi. Kadınların dış mekâna girişine, genellikle, denetimin çeşitli biçimleri aracılık etti. Dış mekâna nereden, ne zaman ve hangi şekille -giysiyle- gireceği kurala tâbi kılındı.” (Çakır 2009: 78).

Cumhuriyet dönemi romanlarımızda da bunun izleri görülmektedir. *Çalığışu*'nda B... Darülmuallimat'ının müdürü Recep Efendi Feride'yle ilk karşılaşmalarında onun derse yüzünü yıkayarak girmesini ister. Feride şaşırır ve *“Yüzümde bir şey mi var efendim? Dedim.*

- Kızım, kadın kısmının süs ve altına tutkusu bir yaradılış eğilimidir. İlle muallim kısmının öyle yüzü, gözü boyalı sınıfa girmesi caiz değildir.” (Güntekin ty./1: 249). Feride'nin kamusal alana attığı ilk adımda karşılaştığı bu durum kadın kimliği üzerinde devlet kurumunun denetimini göstermesi açısından güzel bir örnektir. Müdürün tavrı resmi söylemde belirlenmiş öğretmen kimliğine kadınlığı çağrıştıran herhangi bir unsurun yüklenmesinden duyduğu endişeyi göstermektedir.

Kadınların kamusal alana çıkışında cinsiyetsizleştirme hatta bir adım ötesinde erkek kimliklerine büründükleri görülmektedir. Cinsiyet rollerinin kesin çizgilerle ayrıldığı bir toplumda kadınların erkeklere ait alanlara girmeleri ancak kadın cinselliğinin denetim altında tutulmasıyla mümkündür. Kadımlar da bu kolektif denetimin farkındadırlar ve kendilerini cinsel kimliklerinden sıyırmaya çalışırlar.

“Cumhuriyet'in peçesiz 'yeni kadın'ı, kimliğine yeni sınırlar çizen davranış kuralları benimsedi: Koyu renkli kostüm, kısa saç ve makyajsız yüz. Bu yalnız kendilerini çalışma

hayatına adanmış kadınların süse ayıracak zamanlarının olmadığını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda güçlü bir sembolik zirh görevi de görüyordu.” (Kandiyoti 1997: 179).

Çalığısu'nun kahramanı Feride de daha çalışacağı okula adımını atar atmaz müdürün tavrıyla resmi söylemin belirginleştirmeye çalıştığı kadın öğretmen kimliğine yakışır tarzda giyinmeye özen gösterir:

“Ben, mektep hocası olduktan sonra, kendime bir kıyafet düşünmüştüm. Fikrime göre bir hoca vazife başında başka kadınlar gibi giyinemezdi.

İcadım çok sadeydi. Dizkapaklarıma kadar siyah parlak satenden bir gömlek, belde kayış bir kemer, kemerin altında mendil ve not defteri için iki küçük cep.

Yalnız bu siyahlıkları açmak için beyaz ketenden geniş bir yaka. Ben, uzun saçı hiç sevmem, fakat hoca olduktan sonra başımı böyle bırakamazdım. Bir aydan beri, saçlarımı uzatmaya başladığım halde, henüz omuzlarıma inmemişti.” (Güntekin ty./1: 185).

Feride öğretmen kimliğinden kadın kimliğini dışlayarak yeni kıyafet üretme çabası içerisinde. Böylece o kamusal alanda mevcut ataerkinin istediği kadın öğretmen kimliğine de bürünmüş olur. Okulda Feride'nin kıyafeti çok beğenilir ve diğer kadın öğretmenler hatta öğrenciler arasında da yayılmaya başlar. Bu durum kamusal alana çıkan kadınların ataerkinin güçlü etkisini üzerlerinde hissetmeleri ve dış kıyafetlerini kendiliğinden düzenleme yoluna gittiklerinin göstergesidir. Romanda Feride kıyafetiyle ilgili bir başka düzenlemeyi de Zeyniler köyünde yapmıştır. Zeyniler köyündeki ilk dersine girerken saçlarını kapatmamıştır. Ancak romanda geleneğin güçlü taşıyıcısı olarak değerlendirilebilecek Hatice Hanım Feride'ye başına örtmesi için kıyafetlerine uygun olmayan yeşil bir tülbent verir. Feride bu tülbentle başını örterek aynanın karşısına geçer ve kıyafetinin üzerinde çok tuhafı duran tülbente bakarak gülmek için kendisini zor tutar. Feride'nin bu tepkisinden genç bir kız olarak güçlü bir şekilde dinî etkiyi de taşıyan geleneksel düzene karşı mücadele etmek yerine içten içe gülüp geçerek toplumsal sistemin mekanizmalarına uyum sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. *Tatarcık*'da Lale de babasını kaybettikten sonra hayatını kazanabilmek için babasının kıyafetlerini giyer.

“Bir defa sabahları, şafak sökmeyen Osman'ın hantal kayığıyla muhakkak Karadeniz Boğazı'na balığa çıkardı. Ayağında rahmetlinin yelken bezinden bol paçalı pantolonu, arkasında el örmesi çizgili fanila, kolları sıvalı, çıplak ayaklarında şıptık terlik yerine bir çift sandal... Bu sandallar olmasa babasının genç bir örneği. Yağmurlu günlerde sırtında Osman'ın kocaman muşamba gocuğu arkasında, iki yana yalpa vura vura gidişini, kollarını sallayışını, kukulete içindeki başın öne doğru eğilişini görenler, Osman'ı dirilmiş sanabilirlerdi. O kadar ki, aynı zamanda balığa çıkan Kör İsmail ‘Süphanallah! Tatar Osman galiba hortlamış’ derdi.” (Adıvar ty: 23).

Tatarcık'ın kadın kimliğini dışlayarak erkek kıyafetine hatta hamisi olan babasının kıyafetine bürünmesi toplumsal hayatta çalışan bir kadın olarak kendisine yer açabilmek içindir. Görüldüğü üzere Feride öğretmen kimliğinden cinsiyet vurgusunu dışlayan bir kıyafete, Lale bir adım daha ileriye giderek erkek kıyafetlerine bürünmüştür. İlk dönem romanlarımızda ise kıyafet dönüşümüne yönelik ayrıntular göze çarpmamaktadır. Bu durum Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerinin değişen toplumsal yapısıyla alakalıdır. Tanzimat'la birlikte hızlanan modernleşme sürecinde gündelik yaşantı içerisinde kadının yeri sorgulanmaya başlar. Ancak henüz kadının dış kıyafetine yönelik büyük dönüşümler söz konusu değildir. Cumhuriyet döneminde mevcut geleneksel düzen içerisinde dinin etkisi azaltılmaya çalışıldığı için kadınların dış kıyafeti de bu dönem romanlarında önemli bir

ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple hem Reşat Nuri hem de Halide Edip kadın kahramanlarını dış mekâna çıkarırken yeni düzenlemeler yapma ihtiyacı içerisine girmişlerdir.

SONUÇ

Modernleşmeyle birlikte kadının kamusal alana çıkışı birtakım kurallar dâhilinde olmuştur. Bunun için öncelikli şart ailenin şerefıyla özdeşleşiren kadın bedeninin fitne çıkarıcı fonksiyonunun kadın kimliklerinden uzaklaştırılmasıdır. Bu çalışmada yararlanılan hem Tanzimat hem de Cumhuriyet dönemi romanlarında belirginleşen örnekler üzerinden hareket edilerek kadın öğretmen kimliği üzerinden değişen ve dönüşen kadın kimliği de yansıtılmaya çalışılmıştır. Her iki dönem romanlarında da cinsiyet vurgusunun kadın öğretmen kimliğinden uzaklaştırılarak kamusal alanda kadının var olabilmesi için gerekli şartların öne sürüldüğü görülmektedir. Bunun için ön görülen şartlar ise kadının toplum düzenini bozacak iffetsizliğe neden olmadan namusuyla çalışmasıdır. İffetin korunması için ise eril olarak nitelendirilen ev dışı mekânlara çıkarken kadın kimliklerinden cinsiyet vurgusunun uzaklaştırılması hatta erkek kimliklerine dönüşmeleri beklenmektedir. Yazarlar bu dönüşümü kadın öğretmen kahramanlarını çirkinleştirerek ya da *Çalıkluşu*'nda olduğu gibi kadın güzelliğinin öğretmen kimliği için olumsuzlanan bir fonksiyonla göstermişlerdir. Bir adım ötesinde ise Cumhuriyet devri romanlarında kadınların erkek kıyafetlerine büründükleri/eril özelliklerle donandıkları da görülmektedir. Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi romanlarında kadın öğretmen kimliklerinde görülen en büyük fark ise Tanzimat dönemi romanlarında kadın kahramanların öğretmen kimliğine bürünmesinde kadınca bir duyarlılıkla öznel kimlikler olarak toplumda yer alma çabalarından kaynaklanırken Cumhuriyet döneminde tüm toplumun eğitimle kurtuluşunu amaçlayan ulusun anaları, bacıları fonksiyonu yüklenmiş oldukları dikkatleri çekmektedir. Bu durum feminizmin Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği değişimle de paraleldir.

Bu çalışmada hem Tanzimat hem de Cumhuriyet dönemi roman örnekleri üzerinden hareket edilerek kadınların kamusal alana öğretmen kimliğiyle çıkarken geçirdikleri dönüşümlerle iki dönem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonrasındaki süreçlerin de toplumsal değişim pratiklerinin kadın öğretmenler üzerindeki etkisini görebilmek açısından araştırılmayı bekleyen önemli konulardan olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA:

ADIVAR, Halide Edip: (ty). *Tatarcık*, Özgür Yayınları, İstanbul.

BERKTAY, Fatmagül: (1998). "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", *Yetmiş Beş Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 1-12.

BERKTAY, Fatmagül: (2000). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 2.baskı, Metis Yayınları, İstanbul.

ÇAHA, Ömer: (1996). *Sivil Kadın*, Vadi Yayınları, Konya.

ÇAKIR, Serpil: (2009). "Osmanlı'da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller", *Cins Cins Mekân*, Der. Ayten Alkan, Varlık, s.76-101.

Emine Semiye, *Muallime*, *Hanım Kızlara Mahsus Gazete*, S. 143-146, 21 Kânunuevvel 1316/3 Ocak 1901-25 Kânunusani 1316/7 Şubat 1901. Devamı *Hanımlara Mahsus Gazete*,

S. 99/301-109/311, 15 Şubat 1316/ 28 Şubat 1901-2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901; Millî Kütüphane, O6 MK. Yz. A 4583.

Emine Semiye, “Yeni Nizam Darbeleri”, *Yeni Gazete*, S.404, 24 Ramazan 1327, 26 Eylül 1325, 9 Ekim 1909, s.2.

Fatma Aliye: (1314/1). *Refet*, İstanbul. Fatma Aliye:

(1314/2). *Udi*, İstanbul.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri: (ty./1). *Çalkuşu*, 44. Baskı, İnkılâp, İstanbul. GÜNTEKİN, Reşat Nuri:

(ty./2). *Acımak*, 25. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul. KANDİYOTİ, Deniz: (1997). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul. Şemsettin Sami: (1879). *Kadınlar*, Mihran Matbaası, İstanbul.

Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/3 Nolu belge.

NOTLAR

¹ Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/3 Nolu belge.

² Metinde ‘edecek’ şeklinde geçmektedir.